

Вадим Іванович ПАЛАГУТА

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії і педагогіки,
НТУ «Дніпровська політехніка»,
пр. Д.Яворницького, 19, Дніпро, 49005, Україна

E-mail: palaguta@ua.fm, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4254-1625>

УДК 32.01:1:808.5.

Vadim PALAHUTA

PhD hab. (Philosophy), Professor, Professor of the
Department of Philosophy and Pedagogy,
National University of Technology,
19 D.Yavornytskoho Ave., Dnipro, 49005, Ukraine

РИТОРИКА В КОНТЕКСТІ СИТУАЦІЇ ПОСТІСТИНИ

Received 06 June 2025; revised 29 June 2025; accepted 05 July 2025

DOI: 10.15421/342514

Анотація

У статті здійснено аналіз витоків та значення риторики як ефективного засобу контролю модальною владою вільних громадян класичного афінського полісу. Розглянуто два зовсім різні погляди на риторику – Платона та Арістотеля. Платон оцінював її як софістичні ігри на протизвагу реальності, що охарактеризував вкрай негативно, зокрема в діалозі «Горгій». Платон розглядав її згідно теорії модальної влади, як знаряддя встановлення єдиної істини для всіх громадян на протизвагу софістам, які торгували знаннями як товаром. Постістина завжди орієнтується на часткову або повну відміну уявлення про те, що всі представники соціуму сприймають оточуючу реальність однаково. І фактично намагаються замінити істину на постістину, що підривало основи рабовласницької афінської демократії. У варіанті, який запропонував Платон в «Діалогах», його Сократ наполягає на необхідності грати тільки в одну гру, яку встановлює правляча еліта, де вищим гарантом істини є царі-філософи. Модальна влада належить у суспільстві правлячій еліті, яка ще за часів афінської полісної демократії встановлює норми істини/постістини та здійснює управління уявленнями та світоглядом звичайних громадян про навколишню (природну та соціальну) реальність. Дослідженню риторики в контексті феномену модальної влади присвячені роботи С.Фуллера. Арістотель у трактаті «Риторика» має зовсім інший погляд на мистецтво переконання. Риторика орієнтована не тільки на докази, а й на можливі припущення, не тільки на реальне, що є обов'язковим, а й на ймовірне, філософ протиставив логіку істини логіці ймовірного. Дослідженню цього напрямку риторики зараз присвятив свої праці К.Гінзбург. Відношення до риторики у наші часи має амбівалентний характер. Доведено, що завдяки риторичі, як основи модальної влади, саме в політиці простежується глибокий розрив між думкою та реальністю, що в певній мірі відповідає негативному сприйняттю риторики, починаючи з початку Нового часу.

Однак, позитивним моментом є подальший розвиток в напрямку онтологічної риторики, яка значно розширює межі класичної риторики. Це вимагає залучення цілого арсеналу різних синтаксичних та стилістичних фігур. Тому, соціально-політичний напрям використання риторики набуває зараз свого нового – онтологічного виміру, що, в свою чергу, орієнтує інтерес дослідників до розширення можливостей використання (нео)риторики в аспекті ситуації постістини. Дослідження проблеми постістини дозволяє більш досконало зрозуміти питання – які саме можливості (нео)риторики ще не використані, за рахунок яких своїх засобів в демократичному суспільстві може існувати сучасна модальна влада. Встановлено, що за рахунок використання можливостей неориторики та цифрових технологій набуває нового змісту постістина, яка контролюється правлячою елітою.

Ключові слова: риторика, софістика, філософія, істина, постістина, модальна влада, правляча еліта, гра, демократія.

RHETORIC IN THE CONTEXT OF THE POST-TRUTH SITUATION

Abstract

This article analyzes the origins and significance of rhetoric as an effective means of control through modal power exercised by free citizens of the classical Athenian polis. It explores two fundamentally different perspectives on rhetoric – those of Plato and Aristotle. Plato viewed rhetoric as sophistic play in opposition to

reality, which he characterized extremely negatively, particularly in the dialogue *Gorgias*. From the standpoint of modal power theory, Plato saw rhetoric as an instrument for establishing a single truth for all citizens, as opposed to the sophists, who commodified knowledge. Post-truth always tends to partially or completely negate the idea that all members of society perceive surrounding reality in the same way. It effectively attempts to replace truth with post-truth, undermining the foundations of the slave-owning Athenian democracy. In the version presented by Plato in the *Dialogues*, his Socrates insists on the necessity of playing only one game, established by the ruling elite, in which philosopher-kings act as the highest guarantors of truth. Modal power in society belongs to the ruling elite, which, even during the era of Athenian polis democracy, established norms of truth/post-truth and managed citizens' perceptions and worldviews regarding the surrounding (natural and social) reality. The study of rhetoric in the context of modal power has been addressed in the works of S. Fuller. In contrast, Aristotle, in his treatise *Rhetoric*, offers a different view of the art of persuasion. Rhetoric is oriented not only toward proofs but also toward plausible assumptions; not only toward the real, which is necessary, but also toward the probable. The philosopher opposed the logic of truth to the logic of probability. This branch of rhetoric is currently being developed in the works of C. Ginzburg. In contemporary times, attitudes toward rhetoric remain ambivalent. It has been demonstrated that rhetoric, as a foundation of modal power, reveals a profound rupture between opinion and reality in the political sphere, which to some extent reflects the negative perception of rhetoric that emerged in the early modern period.

However, a positive development lies in the further evolution toward ontological rhetoric, which significantly expands the boundaries of classical rhetoric. This requires employing a broad arsenal of syntactic and stylistic figures. Consequently, the socio-political application of rhetoric today takes on a new –ontological dimension, which in turn directs scholarly interest toward expanding the potential of (neo)rhetoric within the post-truth context. Research into the post-truth phenomenon allows for a more thorough understanding of which capacities of (neo)rhetoric remain untapped and how, through its means, modern modal power can exist in a democratic society. It is established that through the use of (neo)rhetoric and digital technologies, post-truth acquires new content and becomes subject to control by the ruling elite.

Keywords: *rhetoric, sophistry, philosophy, truth, post-truth, modal power, ruling elite, play, democracy.*

Постановка проблеми.

Продовжуючи дослідження сучасного «суспільства контролю», яке автор розглядає у своїх попередніх публікаціях, зокрема, в аспекті глобального світового процесу медіалізації та цифровізації [Palahuta 2024], викликає певний інтерес розглядання теорії модальної влади. В межах визначеної теми статті буде зосереджена увага на розгляданні питання соціально-історичних витоків та використання риторики як дієвої стратегії модальної влади. Особливістю модальної влади є саме спроможність самої влади визначити, що є можливим для людей, а що ні; і що саме може гарантувати порядок, стабільність та законність у суспільстві. Питання тільки в тому, у кого на той чи інший час знаходиться ця влада, і як вона формує істину, де обов'язково з'являється *постістина* як її віддзеркалення.

Згідно теорії модальної влади, яка виникла ще за часів Античності, історично встановлюється режим постістини в цивільному суспільстві та здійснюється градація громадян на правлячу еліту та інших. Ця градація рухома і постійно змінюється на протязі всього історичного часу існування світової цивілізації. В свою чергу, йде боротьба

у кожному суспільстві за домінування між правлячими елітами, де постійно народжуються нові еліти, однак, «старі» еліти намагаються залишитись при владі. Цю боротьбу еліт як змагання *львів* та *лисиць* вперше метафорично визначив Н.Макіавеллі, яка в подальшому отримала дослідження у концепції «обороту еліт» у В.Парето [Pareto 1984]. В цьому контексті льви сприяють організації контролю над будь-якими уявленнями громадян про оточуючу реальність, які розподіляються на необхідні та випадкові, справжні та хибні. Тому, модальна влада правлячої еліти «львів» відстежує формування уявлень індивідів про те, що можливо чи неможливо, реально чи ймовірно в їх повсякденному житті за допомогою певних законів. Отже, модальна влада, яка завжди належить у суспільстві правлячій еліті, встановлює норми істини/постістини та здійснює управління уявленнями звичайних громадян про навколишню (природну та соціальну) реальність. Навпаки, нові еліти лисиць намагаються встановити свої правила істини і їх дотримуються, що відкидає уявлення про істину львів. Це стає грою, де правила та сама гра можуть постійно змінюватися.

Безумовно, розглядання з цієї досить незви-

чайної перспективи дозволить зовсім по іншому подивитись і на риторику, яка виникла та запропонована цивілізаційному людству як засіб переконання та спілкування ще за часів існування давньогрецького полісу. Відомо, що саме афінська полісна демократія стала батьківщиною виникнення класичної риторики як ораторського мистецтва, і яка зараз отримує подальший розвиток в напрямку онтологічної риторики. До дослідження онтологічного виміру сучасної неориторики автор вже звертався в нещодавній своїй публікації [Палагута 2024], де особливий наголос було зроблено на тому, що онтологічна риторика значно розширює межі класичної риторики. В першу чергу, це стосується практичного використання металогічної лексики, що вимагає залучення цілого арсеналу різних синтаксичних та стилістичних фігур. Тому, соціально-політичний напрям використання риторики набуває зараз свого нового – онтологічного виміру, що, в свою чергу, орієнтує науковий інтерес до дослідження (нео)риторики в аспекті ситуації *постістини*. Дослідження проблеми постістини дозволить більш досконально зрозуміти питання – які саме можливості (нео)риторики, за рахунок яких своїх засобів в демократичному суспільстві (де вже з самого початку існує соціальна нерівність). Однак, для свого існування потрібно забезпечення громадянської свободи та справедливості. Ця проблема залишається актуальною та гострою і в наш час. Більш того, у сучасних умовах глобалізації, постістина, за рахунок використання можливостей неориторики та цифрових технологій, набуває нового змісту, коли формується різноманіття форм і технік, що забезпечують цілу низку механізмів управління одночасно соціалізацією та маніпуляцією громадянами з боку правлячої еліти. Тому, в межах цієї статті основним питанням є розглядання риторики при встановленні та розповсюдженні істини/постістини у ієрархічному суспільстві, починаючи з афінського демократичного полісу, що продовжує свою ходу у цивілізаційному суспільстві Нового часу та у сучасному глобалізованому світі.

Аналіз останніх публікацій вказує на той красномовний факт, що існує запит на дослідження риторики як ефективного знаряддя модальної влади, яку в повній мірі використовує правляча еліта. Так, дослідженню модальної влади присвячені роботи С.Фуллера, зокрема, ціла низка наступних його робіт [Fuller 2015, 2017, 2018, 2020]. В цьому відношенні цікаво буде розглядати методологічний інструментарій історичного дослі-

дження в контексті риторики в роботах італійського культуролога та філософа К.Гінзбурга. Зокрема, значенню риторики, як обов'язкової складової для об'єктивного історичного дослідження та запропонованої при цьому системи доказів, присвячена робота К.Гінзбурга [Ginzburg 1999], де автор спирається на розуміння риторики Арістотеля. В ній автор полемізує стосовно наукової об'єктивності риторики з американським філософом історії Х.Уайтом, зокрема з його поглядами в дослідженні «Практичне минуле» [White 2014]. Розкриттю культурно-філософських можливостей тропології присвячена інша його робота [Ginzburg 2001].

Торкаються проблем постістини також роботи Е.Лаклау, зокрема його роботи «Причина популістського розуму» [Laclau 2005] та «Риторичні основи суспільства» [Laclau 2014], які розвивають риторику в напрямі вивчення риторичної соціально-політичної онтології, яка розглядається в якості підґрунтя сучасної модальної влади. Ці дослідження продовжує А.Норваль, авторка роботи «Аверсивна демократія: успадкування та оригінальність у демократичній традиції» [Norval 2008], яка спирається на роботи Е.Лаклау та творчу спадщину Л.Вітгенштайна. До речі, привертає також увагу намагання колективу авторів розробити принципи сучасного «онтологічного повороту» в соціальній і політичній філософії, які запропоновані у роботі «Демократія, критика та онтологічний поворот» [Mihai et. 2017]. Ці принципи спираються на неориторику, якій відводиться вирішальна роль в сучасному існуванні демократичного суспільства та його складних відношень з владою.

Метою дослідження є висвітлення витоків та значення риторики як ефективного засобу контролю модальною владою вільних громадян на прикладі афінської полісної демократії.

Виклад основного матеріалу.

Тема риторики у зв'язку з «онтологічним поворотом» в соціальній і політичній філософії набуває зараз достатнього інтересу у соціально-гуманітарному пізнанні. Загальновідомо, що риторика, як мистецтво красномовства, виникла в афінському полісі класичної епохи як політична або суддівська діяльність й виконувала основну мету – переконання ритором аудиторії за рахунок своєї ораторської майстерності, і яка спиралась на чотири складові – логос, етос, пафос та кайрос. І як пише один з найвідоміших дослідників еллінської культури Ж.-П.Вернан: «Політичне мистецтво полягає у вмінні володіти промовою; і логос від

самого початку усвідомлює себе, свої правила, свою ефективність через політичну функцію» [Vernant 2004: 67]. Тому, у політичній риторичі довгий час зберігався глибинний зміст логічності, як однієї з основних ознак промови, що підтверджується мовленнєвими та комунікативними законами риторики, як вміннями оратора створювати єдність думки та дієвість мовної форми. Риторика як мистецтво споріднена логіці, однак орієнтована не тільки на докази, а й на припущення, не тільки на реальне або обов'язкове, а й на ймовірне або правоподібне, що привертає увагу Арістотеля в його трактаті «Риторика». В ній Арістотель поряд з мистецтвом переконання визначив і правила доказу, і протиставив логіку істини логіці йомовірного. Тому і не випадково, що Ж.-П.Вернан вважає, що саме риторика та ще і софістика (як аналізуючі форми мови) стали знаряддями перемог афінян у дебатах на народних зборах та в судових процесах.

Однак з часом риторика, як дієва форма переконання, набула негативних коннотацій, як втім і софістика. Остання характеризується і в сьогоденні виключно як спроможність за рахунок софізмів (тобто логічних хитрощів) навмисно робити помилкові міркування, які видаються за правильні судження. Більш того, існує припущення, що сам термін риторика вигадав Платон в своєму діалозі «Горгій». Але існує і зовсім протилежна точка зору, що риторика як мистецтво переконання існувала ще за багато років до народження Платона у 428/427 році до н. е. та належить саме софістам як провідникам мудрості. Платон написав цей діалог трохи пізніше (387 року до н.е.), тобто через 17 років після закінчення Пелопоннеської війни, де він намагався пояснити, чому афіняне прийшли до такої жадливої поразки. Афінських політиків, зокрема Перікла, Платон вважав дійсними винуватцями поразки Афінів. Тому, нападки на риторику і софістику в «Горгії» виникли саме в цьому контексті і мали радикально антидемократичний напрям. Так, під час діалогу з софістами Горгієм і Полом, Сократ викриває риторику як «брехливе» мистецтво [Платон Горгій: 465b], яке можна порівняти з іншими формами «угодництва», такими як софістика, краса тіла та кухонне мистецтво [Платон Горгій: 463b]. Далі, Сократ по черзі обговорює мистецтво риторики, правосуддя, політики, що належать до однієї сфери – *сфери душі*: перше «прикидається» другим, третє є більш загальним мистецтвом, що включає і риторику, і правосуддя (разом із мистецтвом законодавця та його

спотвореною версією – софістикою). Звісно, що за словами Сократа, – саме філософи, а не ритори, знають, що таке політика. «Мені здається, що я серед небагатьох афінян (щоб не сказати – єдиний), – вигукує Сократ, провокуючи Горгія, – справді займаюся мистецтвом державного управління і єдиний серед нинішніх громадян застосовую це мистецтво до життя» [Платон Горгій: 521d]. З точки зору Платона, відповідальними за програш афінян Спарті були політики Афінів, в першу чергу Перікл. Зневажливе відношення до риторики в «Горгії» виникло саме в цьому контексті. До речі, сучасний британський вчений П.Келлі, досліджуючи грецькі джерела, вважає його афінським «лібералом» на відміну від реаліста Фукідида [Kelly 2022].

Зовсім інший – суто позитивний погляд на риторику – був у учня Платона Арістотеля, де він аналізує різні аспекти риторичного мистецтва, що знайшло відображення в його «Риторичі». Однак, це був зовсім інший історичний період не тільки в існуванні афінського полісу, який втратив свою незалежність, а й всієї еллінської цивілізації.

Звертаючись саме до розглядання концепції модальної влади, треба визначити, що вона розуміється як безпосередній контроль, вона спрямовує, що саме в суспільстві може вважається істинним або хибним, що можливе та неможливо, необхідно або випадкове, на чому саме ґрунтується розуміння істини та справедливості, порядок і закон. Філософія Платона спиралась саме на уявлення про існування абсолютної істини, тобто Ейдосів, які встановлюють ідеальний зразок істини, трансцендентальній за своєї сутності, та споріднених з нею чеснот – добра, справедливості, краси тощо, які і є, насправді, істиною. Однак, реально вони існують за межами оточуючого, матеріального світу. Важливим моментом цього розуміння є стійке уявлення про те, що ця істина повинна бути орієнтиром, яком повинен керуватися кожний вільний громадянин афінського полісу. Разом з цим, це не зовсім можливо зробити в життєдіяльності, тому ще в афінському полісі одночасно народжується інше уявлення про зразок, – *постістина*, яке належить софістам, які втілювались у різноманітні діалектичні техніки, якими вони навчали усіх бажаючих за гроші. Софісти надавали можливість прорахувати – при яких *умовах* можливе отримання тих чи інших знань, однак, вони не переймалися стосовно набуття Істини (як вона є). Тобто, враховували *умови можливості*, а вони можуть суттєво змінюватись від ситуації до ситуації. Треба зазначити, що риторика у софістів вчила діалектичному

вмінню усіх без винятку громадян, хто міг сплачувати їх послуги, незалежно від їхніх моральних якостей та намірів ці вміння використовувати. Це викликало найбільше незадоволення Платона софістами, які демонстрували повну байдужість до характеру та намірів їх потенційних клієнтів і, тим більше, в своїй більшості вони були не корінними афінянами.

Так, клієнт, який пройшов навчання у софістів, міг застосовувати це вміння, щоб прорахувати можливі ризики і цим максимізувати випадковість, яка, зрештою, може бути перетворена на вдалу можливість. Це надавало вміння передбачати ходи супротивника в першу чергу у політичній діяльності (ці вміння розповсюджувалися на інші види діяльності – судову, комерційну тощо), тому політика уподібнювалася грі, у якій діалектик-ритор постійно то випереджає свого опонента, то пристосовується щодо його дій та враховує ризики. А це вже повноцінна гра на політичній арені та постійна боротьба за гегемонію над супротивником. Значне місце в його роботах відведено розробці концепту гри [Fuller 2018, 2020], тобто як варіантів заміни існуючої реальності на нові, ймовірні варіанти дійсності, на які спирається постістина, і які екстраполюються на політичні реалії афінянського полісу.

Дійсно, постістина завжди орієнтується на часткову або повну відміну уявлення про те, що всі представники соціуму сприймають оточуючу реальність однаково. Саме в цьому софісти, завдяки навчанню своїх клієнтів діалектичним (за своєю сутністю риторичним) вмінням, налаштовували їх на самостійний вибір, в яку гру вони самі бажають грати, що є ознакою вільного громадянина полісу. В цьому відношенні безпосередня причетність кожного вільного полісного грека до політики сприймалась як захоплююча самодостатня гра, така інтригуюча та азартна, коли її правила не обговорюються, а постійно промовляються, тобто голосно на просторі агори або на народних зборах. Існував глибинний зв'язок між спортивними змаганнями (Олімпійськими та Істмійськими іграми) та полісними іграми, більш масовими та, на відміну від останніх, щорічними. Як вдало помітив сучасний дослідник В.Гігеріч, термін «теорос» спочатку використовувався для позначення глядачів на спортивних змаганнях, а лише пізніше став тлумачитися як сторонній спостерігач, теоретик [Giegerich 2007]. Більш того, якщо пригадати давньогрецьку етимологію, зазначається, що слова «теорія» і «театр» сягають одного загального

кореня, саме до грецького слову «theos», що означає «бога». Ця етимологія нагадує про божество, сили якого спираються на його здатність бачити одночасно в рамках своєї власної системи координат та за її межами, тобто на те, що воно є подвійним глядачем, чи «theoros», що має зараз в науці назву метарівень розглядання з його метаязиком.

Навпаки, у варіанті, який запропонував Платон в «Діалогах», його Сократ наполягає на необхідності грати тільки в одну гру, яку встановлює правляча еліта, де вищим установником істини є царі-філософи. Саме правляча еліта встановлює і контролює умови уявлень про загальну реальність, якої повинен додержуватися кожний вільний громадянин афінянського полісу. Тому, політичний порядок та стабільність у соціумі повинні підтримуватися звичайними громадянами афінянського поліса (в сучасній термінології «людськими масами» або біомасами по М.Фуко), які без суперечок вважають, що випадкове є майже необхідним для їхнього повсякденного життя; і щоб у них зовсім не виникало навіть тіні сумнівів, що світ, де вони зараз насправді живуть, дійсно справедливий і закономірний.

З іншого боку, Платон вважав, що постістину та її гравців, з власними амбіціями, бажаннями та риторичними вміннями, правляча еліта повинна постійно обмежувати, а не забороняти. Тому він повністю не відмовляється від постістини, тому що, на його погляд, в людських повсякденних справах вона займає своє чільне місце, бо це тільки матеріальний світ. Тому, таке значення, на погляд С.Фуллера, приділяється в Античності саме риторичній, як підґрунтя для встановлення істини та обмеженню постістини, як необхідної складової для ігор на агорі для афінянського та інших давньогрецьких полісів [Fuller 2018: 25-52]. Таким чином, за часів протидії Платона та софістів, риторичній була відведена роль не тільки як вдалого використання софістичних прийомів, якими, до речі, вдало користувався в багатьох діалогах сам Сократ, а й вправної підготовки афінян до самостійного користування власним інтелектом в своїй життєдіяльності [Fuller 2018: 28-52].

Тому, в межах розгортання С.Фуллером теорії постістини на подальші історичні епохи, – риторика у Платона (за рахунок мистецтва діалектики та красномовства основного героя його діалогів Сократа) розглядалась як підготовка до найважливішої політичної діяльності майбутніх управлінців рабовласницького суспільства, так званих «царів-філософів». Це в подальшому знайшло

своє завершене теоретичне обґрунтування в діалозі Платона «Держава» (рік написання – приблизно 360 р. до н.е.). Однак, в практичній площині це знаходило своє використання значно раніше, зокрема, при підготовці впливових та багатих афінян правлячої еліти до участі в афіньських народних зборах (еклесіях) та міській раді – буле. Риторика у Платона використовувалась як політичне знаряддя *модальної влади* правлячої еліти, що є підґрунтям та передумовою постістини, яку вони повністю контролюють та обмежують. Річ тут йде про те, що будь-яка влада – це насправді в різних своїх варіаціях завжди *модальна влада*, вона завжди є дієвим інструментом правлячої еліти. А в політиці завжди є розподіл на еліту і маси, якими потрібно керувати. І де риториці відведена роль найважливішого елемента модальної влади, яка є розповсюджувачем постістини.

Тому стає зрозумілим, що згідно теорії модальної влади, Платон побачив у софістах (та ще і в трагічних поетах та комедіографах) справжню загрозу модальній владі «царів-філософів», тобто, загрозу втрати правлячою елітою контроль над світоглядом народних мас за рахунок створення останніми можливих світів, які не підпадають під необхідність, як гарантію злагоди у афіньському суспільстві. До речі, це свідчить про можливість змінювати правила гри, та в ідеальному випадку – грати в свою гру з боку простих афінян. Це розцінювалося Платоном як загроза порядку та стабільності у державі. «Діалоги» Платона, «Горгій» [Платон: Горгій: 447c; Платон: Менон: 70b II 8-9] та інші, ще свідчать, що софістам дійсно вдавалося переконувати достатню кількість громадян в їх спроможності втілювати в житті майже всі свої наміри. Це наштовхує на порівняння таких афінян бути подібними богам Олімпа, що в якості негативного ефекту могло призводити до *гібрису*. Тому афіньська демократія, за часів життя Сократа та молодого Платона, нагадувала хаотичне співтовариство богів давньогрецької міфології, що в кінцевому рахунку, на думку філософа, призвело до жадливої поразки у Пелопоннеській війні та до занепаду афіньської демократії.

І як пише С.Фуллер: «У цьому сенсі можна було б сказати, що Платон вигадав термін «риторика» не стільки тому, що хотів провести різницю між доброю філософією та поганою, скільки тому, що хотів зібрати повний комплект філософських навичок у вигляді одного джерела влади та контролю» [Fuller 2018: 49].

Тоді стає зрозумілим, що Платона ні в якому

разі не влаштовувала та ситуація, що софісти не тільки продавали за гроші своє діалектичне вміння змінювати точку зору різним за статусом людям, що значно ускладнювало контроль за їхньою свідомістю, а й їх можливості конструювати та реалізовувати у житті свої уявні світи. Це значно затруднювало їх контроль з боку правлячої еліти, тобто вони ставали менш доступними для різного роду владних маніпуляцій. Тим більше, політика ставала свого роду грою, в якій ритор під час агоністики завжди випереджає свого опонента, що і забезпечувало йому загальну перемогу. Простежуючи в діалогах Платона з позицій теорії модальної влади риторику та поведінку платонівського Сократа, можна дійсно прийти до висновку, що підсумкова різниця між Сократом і софістами не стільки в відмінностях їх діалектичних здібностей, вони особливо не відрізняються, – скільки в рішучому неприйнятті Платоном вільного та демократичного засобу використання софістами своїх інтелектуальних здібностей та можливості протидіяти владі правлячої еліти.

Це втілилось у платонівському розмежуванні термінів «філософія»: по-перше, для позначення стилю аргументації Сократа, а по-друге – «риторики» для позначення саме софістичного стилю, що є також свого роду маніпулятивним прийомом самого Платона, який пильно намагався стежити за підтримкою в державі закону та порядку. І чим тоді істина платонівського Сократа відрізняється від постістини софістів? З точки зору теорії постістини – майже нічим. І як резюмує з цього питання С.Фуллер: «З погляду постістини істина є крайнім обмеженням уяви, яка пояснює авторитарний або навіть тоталітарний присмак змістовних пропозицій Платона з управління політиєю, висунутих у «Державі» [Fuller 2018: 53]. Треба додати, що саме платонівський Сократ в деякому смислі став засновником ідеологічної системи мислення, коли в суперечках з софістами апелював до таких універсальних цінностей як добро, краса, справедливість, які є по суті чеснотами, що є однозначним вираженням істини, де кожна річ повинна розумітися в своєму справжньому та єдиному сенсі. Це суттєва ознака істини, вимога до її розуміння. Дотримання цієї вимоги до розуміння істини, на думку Платона, гарантують законність, спокій та порядок в суспільстві. Навпроти, софістична думка вказує на відносність та часову змінність чеснот в процесі їх індивідуальної інтеріоризації, в залежності від ситуації, що тимчасово складається, зі свого роду розігруванні то однієї

чесноти, то іншої, відповідно до вимог моменту, що для платонівського Сократа неприпустимо, бо порушує цілісність істини, її єдність, яка постійно ховається за різноманіттям зовнішніх проявів чеснот, але тоді зникає потреба у постійному контролі за порушеннями істини як з боку політика, та і пересічних громадян, що призводить до хаосу у суспільстві. Тоді істина є тільки теоретичною конструкцією, згідно з риторичним висловленням І.Канта «als ob» – («як начебто»), однак тоді буде вже неможливо ні довести, що саме це істина, ні спростувати це твердження в межах практичних дій модальної влади. І тоді виникає питання, чим саме істина відрізняється від постістини при функціонуванні модальної влади, чи не є істина лише варіацією останньої? Тому, якщо вважати риторику основою існування модальної влади, тоді треба констатувати, що починаючи з давньогрецького демократичного суспільства, в політиці намітився глибокий розрив між думкою та реальністю, між мисленням та його риторичними виразами, що в певній мірі відобразилось на негативному сприйнятті риторики починаючи з початку Нового часу.

Якщо звернутися до розуміння риторики Арістотеля, якій присвячена його «Риторика», то погляд на неї у філософа зовсім інший – як суто мистецтво (техне) для здійснення дорадчих, судових та епідектичних промов. Зокрема, одне з його центральних положень – докази не тільки сумісні з риторикою, але і складають її фундаментальну сутність. Тому, деякі сучасні дослідники продовжують ретельні історичні дослідження витоків риторики та її зв'язків з історіографією, мистецтвом, філософією, наукою. Але це вже зовсім інше розуміння риторики та її функцій, як це було властиво Платону. Цей намір в повній мірі відповідає ретельним дослідженням італійського історика та культуролога К.Гінзбурга, який запропонував свій метод дослідження історичних джерел, де значне місце відводиться саме розробці наукового методу опрацювання історичних та культурологічних текстів з риторичними особливостями. Більш того, дослідник вступив в гостру полеміку стосовно риторики з позитивістським напрямом в історичній науці, а саме з американським вченим Х.Уайтом, який вважав, що майже всі культурологічні та історичні тексти, як і риторика, займаються виключно переконанням, їх ціль – вплив, а не пошук істини, вони мають дуже далеке відношення до дійсності, є автореференціальними, скоріше творчі та поетичні, ніж наукові та раціоналістичні. Тому, з урахуванням цієї точки

зору, в одній із своїх робіт Х.Уайт проголосив тезу – риторику геть! [White 2010: 19]. В якості одного з контраргументів американському вченому, К. Гінзбург написав, що в своєму розумінні риторики Арістотель розглядає її з дещо іншої перспективи, а саме: «Промови, сказані на площі або в суді, стосуються конкретної спільноти, а не людей як розумних тварин. Риторика застосовується у сфері ймовірного, а не в галузі наукових досліджень та в обмеженій перспективі» [Ginzburg 1999: 33]. Однак, визначення людини як розумної тварини тягнуло за собою достатньо спрощене уявлення про індивідуальність людини. І як точно помітив відомий американський Б.Кілборн, «Європа залишилась чітко всередині арістотелевської традиції, згідно з якою люди є за своєю сутністю суспільними тваринами, однак які потребують накладеного на них порядку» [Kilbourne 2001: 112]. Тому модальна влада трансформувалася та продовжує в іншій формі контролювати людей, як політичних тварин, на рівні сумісного життя, однак, вона була не в змозі в повній мірі здійснювати цей контроль за індивідуальним життям людини, що вже стало характерною ознакою елліністично історичного періоду Античності.

Що стосується подальшої долі риторики в контексті теорії модальної влади, то треба зазначити, що вона була достатньо вагомим у Середньовіччі, однак існування тільки однієї абсолютної істини, яка не допускала можливість постістини, яку жорстко контролювала католицька церква, не давало свободи творити людям уявний світ. Риторика, як відомо, входила разом з граматику та логіку в тріумф початкової середньовічної освіти. Однак позитивне значення риторики поступово втрачалось, що остаточно відбулося наприкінці XVIII століття. Це сталося в певній мірі завдяки тому, що протестанська Реформація створила умови масового розповсюдження грамотності в Європі, що надало можливості багатьом людям самостійно інтерпретувати текст Біблії на свій лад та творити свій світ уявлень стосовно істини, тобто з'явилась «можливість побудови віртуального світу, який відкривається новою теорією знака, але ці зміни нескінченно посилюються завдяки техніці друкарства», що дозволило «виробити теорію універсального священства, яка основана на доступі к Святому Письму в повному обсязі (курсив мій – В.П.), що вже само по собі є революційним актом» [Barbier 2006: 365]. Таким чином, кожна звичайна людина (в той час і в подальший історичний період) відкрила для себе чудовий засіб конструювати

можливі світи та в них перебувати, якщо вона вміє писати та читати, та не залежити від встановленої істини модальної влади правлячої еліти.

Висновок.

В межах розгортання постістини у сьогоденні, в усіх напрямках соціокультури (права, науки, ідеології, освіти тощо) з її різномаїттям могутніх засобів впливу на людей (мас-медіа, інтернет, різноманітні технології маніпуляції, зокрема, методики НЛП тощо) модальна влада еліти тільки зміцніла свої позиції. Більш того, впровадження нових цифрових технологій, зокрема, таких як сторітеллінг в соціальних мережах, має маніпулятивні цілі [Byung-Chul 2023]. Отже, виникли принципово нові можливості для всебічних маніпуляцій із психікою пересічних громадян з боку вже неоліберальної модальної влади. Тому стає зовсім зрозумілим, чому металінгвістика риторики пристосовується до потреб сучасної політики та використовується як ефективний засіб тимчасового миттєвого впливу на «цільову аудиторію». Якщо оцінювати взагалі, то вона справляє негативне враження. Вона не має достатньої від-

повідальності, вагомості та доказовості. Зараз не дивує, коли про якусь політичну промову вагомих політиків говорять зневажливо – «це тільки риторика».

Разом з тим, ситуація значно змінилась в останні десятиліття завдяки саме розробці положень онтологічної риторики. Тому, і не дивує, що значно розширюються межі металінгвістики, які були ще встановлені римським теоретиком риторики, ритором, поетом та адвокатом М.Ф.Квінтіліаном, де вже, зокрема катахреза є не стільки несумісним поєднанням буквальних лексичних одиниць, які логічно несумісні, скільки сучасним *семантичним розвитком мови і мовлення*. Сучасні дискурсивні практики та наративи безмежно розширюють номінативні можливості мови, що загалом сприяє розвитку лінгвістичної прагматики. А це розширює мовні можливості повсякденного впливу модальної влади на людей. І як колись висловився Отто фон Бісмарк: «політика – це мистецтво можливого», тим самим підтверджуючи думку, що будь-яка влада завжди має ознаки та використовує механізми модальної влади.

Бібліографічні посилання / References

- Barbier, F. (2006). *L'Europe de Gutenberg: Le livre et l'invention de la modernité*. BELIN. (in French)
- Byung-Chul, H. (2023). *Die Krise der Narration*. MSB Matthes & Seitz Berlin Verlagsgesellschaft, Berlin.
- Fuller, S. (2015). *Knowledge: The Philosophical Quest in History*. London.
- Fuller, S. (2017). *The Social Construction of Knowledge*. The Routledge.
- Fuller, S. (2018) *Post-Truth. Knowledge as a Power Game*. London; New York: Anthem Press.
- Fuller, S. (2020). *A Player's Guide to the Post-Truth Condition: The Name of the Game (Key Issues in Modern Sociology)*. Anthem Press.
- Giegerich, W. (2007). *The Soul's Logical Life: Towards a Rigorous Notion of Psychology*. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Ginzburg, C. (1999). *History, Rhetoric, and Proof (Menachem Stern Lectures)*. Historical Society of Israel.
- Ginzburg, C. (2001). *Wooden Eyes: Nine Reflections on Distance*. Columbia University Press.
- Kelly, P. (2022) *Conflict, War and Revolution The Problem of Politics in International political thought*.
- Kilbourne, B. (2001). *Disappearing Persons: Shame and Appearance (Psychoanalysis and Culture)*. NY:Press.
- Laclau, E. (2014). *The Rhetorical Foundation of Society*. New York: Verso.
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. London: Verso.
- Mihai, M., McNay, L., Marchart, O. et al. (2017). Democracy, critique and the ontological turn. *Contemp Polit Theory*, 16, 501-531.
- Norval, A. (2008). *Aversive Democracy: Inheritance and Originality in the Democratic Tradition*. Cambridge.
- Palahuta, V. (2024). Digitalization and mediatization as tools for forming new types of subjectivity. *Newsletter on the Results of Scholarly Work in Sociology, Criminology, Philosophy and Political Science*, 5(2), 36-47. <https://doi.org/10.1057/s41296-017-0140-0>
- Pareto, V. (1984). *Introduction to the Transformation of Democracy*. New Brunswick.
- The Routledge Companion to Philosophy of Social Science* (2017). Ed. by L.McIntyre, A.Rosenberg.
- Vernant, J-P. (2004). *Les origines de la pensée grecque*. Presses Universitaires de France.
- White, H. (2010). The Practical Past. *Historiein*, 10. Idem. Politics, History, and the Practical Past P. 10-19.
- Палагута, В. (2024). Онтологічна риторика в контексті сучасного соціально-гуманітарного дослідження. *Грані*, 89-97. <https://doi.org/10.15421/172480>